

images. It is also reported P. Kulish's understanding of the role of centripetal and centrifugal forces in deciding events of national importance.

P. Kulish depicts both Odnorog father and son as well as the warlord Basmanov as amazing people, who are stars in the era of Tsardom of Russia protracted crisis in the first half of eighteenth century and represents a vision of history as a process, in which everything leaves its permanent mark. In the work, the writer declares a perceptive vision of the past, which took the form of a romantic doctrine that can be considered as the creative position of the artist, who saw high-toned person with mature views that determine the essence of events and their true values as the true creator of history

Keywords: modality, historical realities, romantic doctrine.

УДК 821.161.2.091Куліш

С. В. Задорожна, канд. філол. наук, доц.,

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ

"ВОНИ НА ОДИН СНІП ЖАЛИ..."

Т. ШЕВЧЕНКО І П. КУЛІШ

Розглянуто спільність ідейно-художніх позицій Т. Шевченка і П. Куліша, їхній особистий і творчий діалог. Матеріалом для осмислення послужили поетичні твори Т. Шевченка і П. Куліша, їхнє листування, а також інтерпретаційні оцінки вітчизняних і діаспорних учених різних років. Запропоновано нове концептуальне бачення заявленої теми, доповнюється існуючий літературознавчий коментар.

Ключові слова: творчість, громадянська позиція, імперське правління, взаємовідносини, спільність, відмінність, діалог, національна ідея, культура, освіта

Питання творчих взаємин Т. Шевченка і П. Куліша – це окрема історико-літературна проблема, що своєю семантикою надається до різних прочитань і тлумачень, дає можливості глибше збагнути як загальні тенденції літературного процесу, так і особистісні прояви творчого "я".

Два могутні таланти, два невтомні подвижники української ідеї і її ревні захисники здебільшого сприймалися як імена полярні, позиції контрверсійні. Пояснюється це канонізованими радянським тоталітарним режимом ідеологемами, згідно з якими обидва імені були, по суті, сфальшовані. Особливо П. Куліш,

атестований як натхненник відрубності української нації, письменник буржуазно-націоналістичного полку.

На вартій уваги коментар бінарна структура "Шевченко – Куліш" здобулася у двадцятих роках, у добу "розстріляного" відродження, що жила ідеєю українського ренесансу. Розвідки М. Могилянського, П. Зайцева, В. Петрова, М. Зерова, М. Євшана трактують Т. Шевченка й П. Куліша як подвижників українського національного відродження, духовних аристократів, що визначали рівень інтелектуальної і художньої думки усього XIX ст. [Пантелеймон Куліш : збірник, 1927].

"Взаємовідносини таких велетнів, як Куліш і Шевченко, – писав у 1925 р. Михайло Могилянський, – подають захватний зворушливий матеріал, рівного якому щодо цікавості мало в історії людських взаємовідносин" [Могилянський, 1927, с. 105].

На жаль, особистий і творчий діалог Шевченка і Куліша як "захватний матеріал" у наступні роки мало кого цікавив. У 90-х рр. минулого століття діаспорний учений Юрій Луцький у досить цікавій статті "Повертаючись до теми "Шевченко і Куліш" повертається і до попередніх оцінок: "Вони антиподи" [Луцький, 1991, с. 132]. Хоча ще Микола Євшан застерігав: "Вони обидва на один сніп жали – про однакову будучність своєму народові дбали. Не можна нам їх розлучати. І, святкуючи пам'ять одного, не забуваймо про другого з них!" [Євшан, 1998, с. 122].

Їхні життєві дороги то перетиналися, то розходилися, виявляючи, при всій несхожості характерів, яскравій індивідуальності вияву психоемоційного "я", духовне соратництво і побратимство. Діалог Шевченка з Кулішем починається від знайомства у Києві 1843 р.: Куліш, залишив навчання в університеті Святого Володимира через брак посвідки про дворянство, а Шевченко, маючи дозвіл Академії мистецтв, після довгої розлуки, прибув в Україну. Вони інтуїтивно відчували спорідненість душ, українськість один одного. Саме тому в своїй автобіографії Куліш засвідчує свою переконаність в тому, що обидва вони – козацького роду, хоч Шевченко походив з селян-кріпаків: "Можна сказати, що се зійшовся низовий курінник, січовик із городовим козаком кармазинником" [Куліш, 1994, с. 249].

"В особі Куліша, – писав П. Зайцев, – Шевченко вперше зустрів українця цілком новітнього типу, про якого мріяв і якого шукав, – справжнього українського патріота, що мав перед собою виразний ідеал розбудування української культури і ширення української національної свідомості і тоді мало не в усьому був ідеологічно близький і рідний Шевченкові" [Пантелеймон Куліш: збірник, 1927, с. 97–98]. Та й П. Куліш нічого подібного коло себе не бачив: "Нехай тобі, приятелю, – писав Куліш з Києва до "коханого земляка" "у Петрову бурсу", – Господь помагає на все добре, а об мені будь певен, що вже я не грітимуся даром коло твого куреня; чи дровець, то й дровець принесу; чи пшона на кашу, то й пшона придбаю [...]. Нам, що взялись протирати очі своїм землякам, треба один одному пособляти, один одному радити, а то не буде добра з нашого писання" [Листи до Тараса Шевченка, 1993, с. 20].

1845 р. Т. Шевченко отримує від Академії дозвіл на "рисование этюдов" і вдруге їде в Україну. У роках 45–46-му Шевченко й Куліш працювали в Археологічній комісії, що розміщувалась у Червоному корпусі університету. Шевченко замальовував пам'ятки старовини, козацької слави, а Куліш записував пам'ятки фольклору (думи, пісні, перекази, легенди), опубліковані згодом у двотомних "Записках о Южной Руси". Разом відвідали руїни спаленого ще у XVIII ст. козацького монастиря Межигорського Спаса, які особливо вразили емоційного Куліша, що згодом заперечуватиме руйнівно-кровопролитний спосіб національного і соціального визволення. А Т. Шевченко гнітючі враження від руїн Межигір'я, подасть у поемі "Чернець", написаній на засланні і присвяченій П. Кулішеві.

Тоді й для Шевченка, і для Куліша особливий інтерес становила козацька доба, що для обох була джерелом як художніх концепцій, так і національно-виховних ідей. Прикметно, що, почавши з ідеалізації, вони досить швидко продемонстрували амбівалентне ставлення до козаччини. Поетизація козацьких зимівників в ідилії П. Куліша "Орися" через кілька років змінилась оскарженням козацької анархії і розливу крові у полемічно загостреній "Чорній раді", перший варіант якої писався 1845–1846 року. "Запорожжя споконвіку було серцем

українським... А тепер хто йде на Запорожжя? Або гольтіпака, або злодюга, або дармоїд, що не звик собі заробляти насущного хліба" [Куліш, 1989, с. 36]. "Не мечем нам воювати" і "шаблею життєвої стежки" Україна не прокидає, її державність, за переконанням Куліша, забезпечить культура. Саме культурництво Куліша обумовило його негативну рецензію на поему "Гайдамаки" Т. Шевченка, у якій він побачив лише розлив крові і фанатичне бажання помсти. "Дайте побільше людяності", – пише він Шевченку 25 липня 1846 р. [Листування Тараса Шевченка, 2013, с. 42]. Сприймавши сюжет про Коліївщину, тобто "дідову правду", Куліш не відчитав іншого, ліричного, сюжету власне автора, і то не в якості надбудови над основним текстом, а як чи не основне вповідальне, концептуальне начало. Реабілітовуючи гайдамаччину як справедливий повстанський, протиекспансіоністський рух за свою правду й волю, поету "серце болить", бо діди, виявляється, помилялись. "Слава Богу, що минуло", – уточнює Шевченко, бо його розмисли – в аспекті етичному. І хоч для реабілітації повстання поет добирає відповідні епізоди, помста, хай і за "замучені руки", спустошує душу, примножує кола зла, тому гайдамаки – не лише "сини й орли", а й "нерозумні діти", хоч і перебувають у своєрідній аурі поетового співпереживання – співчуття. І гайдамаки, і конфедерати, по суті, постаті трагічні, бо забули заповіді Божі. "Бодай не дивитись, бодай не казати! / Бо за людей сором, бо серце болить" [Шевченко, 1983, с. 71] – це, власне, формула Шевченкової етики "Гайдамаків" як щонайперше поеми етологічної. Але в окремих місцях сила його критичної аргументації і переконливої доказовості вражає [Листування Тараса Шевченка, 2013, с. 41–42]. Прикметно, що в зазначеній листовній рецензії Куліш заявляє себе як порадник і водночас критик та редактор Шевченка, що згодом усталилось як стиль їхніх взаємин. Повчальність тону у зверненні до Шевченка – це не менторство самовпевненого Куліша, а прояв потреби всіляко допомогти поету утриматись на досягнутій висоті, не збочити з обраного шляху – "людям допомогти духом угору піднятись" [Листи до Тараса Шевченка, 1993, с. 4, 351]. І хоч амбіції і деяка протекційність подекуди давали про себе знати, визначальною

була пошана до поетичного дару Шевченка і розуміння його величі. Тому досить частими були такі застереження з боку П. Куліша: "Нехай твоя муза не виходить між люди розхристана й простоволоса [...], нехай явиться мирові гарною дівчиною" [Листи до Тараса Шевченка, 1993, с. 98]. "Присядь же, братіку, та поміркуй... своєю здоровенною головою, щоб було так охайно та огляжно все, як у того Пушкіна, щоб чистим зерном одсипать духовної пашні землякам, а не з половою" [Листи до Тараса Шевченка, 1993, с. 118–119], – прохав у іншому листі. "Ваші твори не належать одним Вам і не одному Вашому часові, вони належать всій Україні і будуть говорити про неї вічно" [Листи до Тараса Шевченка, 1993, с. 4, 40], – так виявляв Куліш глибоку й щиру пошану до Шевченка-генія, розуміння його месіанської ролі щодо українства. Месіанське значення Шевченка ніким іншим, як Кулішем саме й було обґрунтовано. Він став першим архітектором Шевченкового культу. "Багато з тих, хто шанував Шевченків талант, вважали Кулішев запал надмірним", – писав про ентузіазм П. Куліша М. Костомаров. "Розкручуючи" та сакралізуючи Шевченка, Куліш стає не лише його духовним наставником і редактором, а навіть співавтором, – у відповідності до власних уявлень про те, які цінності має пропагувати і стверджувати своїм авторитетом найбільший національний поет (згадаймо хрестоматійне "Наша дума, наша пісня..." замість "завзятого Головатого").

При всій своїй змінюваності, хитаннях, метаморфозах Куліш залишався незмінним у визнанні духовної висоти Шевченка, його апостольської суті. В "Історичному оповіданні", "Листах з хутора" Куліш називає Шевченка "національним пророком", "небесним світильником", що "з'явився посеред нас як видиме оправданне" нашого існування на Божому світі [Куліш, 1994, с. 360, 363], [Куліш, 1989, с. 258].

Ідея воскресіння України, "воскресення свободи" поєднала їх і в аристократичному гурті кирило-мефодіївських братчиків. Арешт і слідство – ще одна сторінка їхнього духовного побратимства і спільності долі. Обидва заперечували свою участь у братстві, що визнавав і 3-й відділ імператорської канцелярії. "Двоє, Шевченко й Куліш, виявилися неприналежними до

Україно-Слов'янського товариства, але вони винні через свої власні, окремі вчинки... Вина Куліша певною мірою схожа зі злочинством Шевченка" [Цит. за: Луцький, 1987, с. 132], – йшлося у заяві графа Орлова, яка й обумовила появу окремого тому в справі, а саме: "Лица, виновные в преступлениях, отдельных от Україно-Словянского общества". Найбільшою крамолою Шевченка була поема (комедія) "Сон", а Куліша – "Чорна рада". І хоч П. Куліш переконував друзів, що він умів "ховати свій радикалізм під абажуром", жандарми мали мембранну чутливість до всього, що становило загрозу тоталітарному режиму. "Куліш ідею матеріалізував розвитком художньої дії", – стверджувало слідство. І хоч в епізоді до пізнішого російськомовного варіанту автор мету роману визнав не стільки як художню, а як ідеологічну ("доказать [...] нравственную необходимость слияния в одно государство южного русского племени с северным" [Куліш, 1989, с. 476]), у тексті проступала інша ідея: триматись свого живильного ґрунту, бо саме він дає силу утриматись у розвихреному катаклізмами світі, згуртуватись, об'єднатись заради самозбереження і виживання, інакше – пуста, руїна, перманентна "чорна" рада як символ незгоди й українських проблем.

Отримавши на засланні "Чорну раду" 1857 р. видання, Т. Шевченко з вдячністю повідомляв П. Кулішеві: "Спасибі тобі, богу милий друже мій великий, за твої дуже добрі подарунки і особливо спасибі тобі за "Чорну раду". Я вже її двічі прочитав, прочитаю і третій раз, і все-таки не скажу більш нічого, як спасибі" [Листування Тараса Шевченка, 1993, с. 187]. Поряд з ідеєю, найбільше імпонувала Шевченкові мова роману Куліша.

На вирок Куліш і Шевченко реагували по-різному. Шевченко "карався, але не каюся", Куліш писав покаянні листи, а пізніше виправдовував політику Миколи I й Катерини II, останній дякував за знищення Запорозжя. Подібна поведінка пояснюється колосальною психічною травмою, яку Мірча Еліаде кваліфікував як "страх історії". Українська історія і власний життєвий досвід породили в ньому страх – перед кривавими роками козаччини та гайдамаччини, перед молохом російської імперської репресивної машини.

Здавалося б, П. Куліш на завжди мусив би замовкнути і втішитись пахарським побитом у пустельній Мотронівці. Але не був би Куліш Кулішем. Відбувши на засланні три роки і три місяці, він знову кидається у вир громадського життя: ініціює появу українського альманаху, першого українського журналу "Основа", перекладає Шекспіра, Байрона, Гете, а згодом Біблію, видає біографію Гоголя і шість томів його творів, віддавши гонорар за видання на купівлю "печатні", у якій видає твори Марка Вовчка, Квітки-Основ'яненка і забороненого Шевченка. Виступає на захист українського слова, запроваджує новий правопис, пише "Граматку", підручники для недільних шкіл, бо прагне "освітою підпирати свою народність". "А "Граматка" твоя так мені на серце пала, що я не знаю, як тобі розказать" [Листування Тараса Шевченка, 2013, с. 190–191], – писав Т. Шевченко П. Кулішу 4 січня 1858 р.

Пов'язуючи відродження нації з розвитком освіти і культури, Куліш навіть подумує про крісло міністра освіти: "Коли б мене зроблено міністром просвіти, я зараз би все перестроїв по законам природи... та ба! На апостольських сідалищах возсідають у нас митарі та грішники, а й надто ще великі тупиці" [Куліш, 1989, с. 246]. Будьмо певні, перестроїв би, і не інакше, як "за законами природи", тобто надавши школі націєвідповідного навчання і виховання.

Брався за будь-яку справу, аби повернути Україні Україну, а народові самого себе, забезпечуючи українству універсальний захист. Той, хто не був рівнею Кулішеві в його ентузіазмі, трактував його фанатичну відданість як нарцисизм, хизування чи й самолюбівання. Шевченко ж, навіть на відстані, у Кос-Аральській пустелі, серцем відчував велике і щире Кулішеве завзяття, працю невтомного трудівника, ратая, тому й залишився чи не єдиним, від кого Куліш чуб добре слово. "Оставайся здоров, мій брате, мій друже єдиний. Нехай тобі Бог помагає во всіх твоїх добрих начатках. Не забувай мене, твого щирого рідного брата Т. Шевченка" [Листування Тараса Шевченка, 2013, с. 191]. Куліш не забував, прислав свої "Записки о Южной Руси" і "Чорну раду", редагував і друкував, підтримував матеріально і порадою, поряд з іншими докладав зусиль для звільнення Шевченка. У розмові з В. Тарнавським П. Куліш якось зауважив, що є певна

надія визлупить з неволі Т. Шевченка, і тоді, за його словами, на
Україні серед ночі зійде сонце.

Після смерті Т. Шевченка, не заперечуючи своїх похвал
Шевченкової музи, Куліш вирішив, що "треба показати медалю з
другого боку". Він протестує проти іконописного Шевченка,
засуджує його козакофільство, літературне гайдамацтво,
енергійно просуває свою концепцію "двоєдиної російської нації",
хоч раніше єднався з Шевченком у розумінні українсько-
російських взаємин. Зрозуміло, що сучасники Куліша не могли
перейнятися супокійним настроєм, спостерігаючи подібні
метаморфози. Незбагненими були його хитання від "Истории
воссоединения Руси" до "Хуторської філософії" як книги
одкровенень національно-культурного відродження українців, від
словослів'я Росії як "отечества" до "Слов'янської оди" з її
засудженням сутності російського імперіалізму:

"Святою" ти себе провозгласила
І небеса під себе осягла.
А на землі твоя нечиста сила
Слов'янську кров сторіками лила...
Обняти світ залізними руками
Силкуєшся, щоб людському уму
Спорудити з продажними почали

Вселенську безвиходнютюрму [Куліш, 1994, с. 502].

Оце він і є, – глибинний, затаєний український радикалізм
Куліша, співмірний Шевченковому:

Ляхи були – усе взяли,
Кров повипивали.
А москалі і світ Божий
В путо закували [Шевченко, 1983, с. 230].

Попри всі свої помилки, хитання і вагання, Куліш залишався
українцем. Незбагнені для інших Кулішеві повороти були
зумовлені не зміною орієнтації, а зболеними пошуками праведного
українського шляху, який би допоміг "видвинути свою націю з
темряви", відродити свою народність в усьому її достоїнстві
[Куліш, 1994, с. 359]. Ці святі думи Куліша були і думами

Шевченка. Не були вони ні суперниками, ні антиподами. Кожен із них був мірою іншого, маркером його сутності, бо талановиту особистість може сповна зрозуміти така ж талановита особистість. Бінарна структура "Шевченко – Куліш" – не антитеза, а вияв "плодотворного контрасту в нашому культурному розвитку, без якого сучасна плюралістична нація не може існувати", – справедливо зауважував Ю. Луцький [Луцький, 1991, с. 137].

Вони і сьогодні там, у високості, разом, і місія їхня ще не закінчилася, бо Шевченкові лірники ("сліпий, кривий і горбатий") не лише тоді, а й досі не розуміють суті та призначення українського проводу. Але, крім неадекватної верхівки, є ще й "люде", як найчастіше звертався до українців Т. Шевченко. Саме вони у години духовного просвітлення й у передчутті національної небезпеки гуртуються навколо Шевченкового "Борітеся–поборете!", згадуючи й Кулішеве: "До гурту ж, небожа, і великі, й малі! До гурту..!" [Куліш, 1994, с. 410].

Вони й сьогодні бережуть наші душі, озиваючись до них: "Виставмо, миле браття, на високостях науки і літератури наше національне знамено. Не побачить на ньому плями ні один край, oprіч хіба тієї Московщини, що слухає цькування своїх погибельних політиків... і фарисеїв. [...] Духа не угашайте! Не гасімо його в собі; тогді ніхто його не вгасить і в нашому народіві. Нехай наших гасителів поб'є всьогосвітній сором, а наше знамено нехай сяє своєю чистотою і правотою вовіки!" [Куліш, 1994, с. 412]. "Братіє моя возлюблена, – вторує побратимові Шевченко. – Не вдавайтесь в тугу, а молитесь Богу і работайте разумно во ім'я матері нашої України безталанної" [Шевченко, 2003, с. 208].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Євшан М. Шевченко і Куліш / М. Євшан // Критика. Літературознавство. Естетика / М. Євшан. – К., 1998. – 658 с.
Куліш П. Твори : у 2 т. / П. Куліш. – К., 1989. – 586 с.
Куліш П. Твори : у 2 т. / П. Куліш. – К., 1994. – 752 с.; Листи до Тараса Шевченка. – К., 1993. – 382 с.
Листування Тараса Шевченка: репринтне видання. – Черкаси, 2013. – 1055 с.

Луцький Ю. Повертаючись до теми "Шевченко і Куліш" / Ю. Луцький // Світи Тараса Шевченка. – Нью-Йорк ; Торонто ; Львів, 1991. – 438 с.

Луцький Ю. Шевченко, Куліш і граф Орлов / Ю. Луцький // Сучасність. – 1987. – № 3. – С. 130–132.

Могилянський М. Куліш і Шевченко / М. Могилянський // Пантелеймон Куліш : зб. – К., 1927. – 137 с.

Пантелеймон Куліш : зб. – К., 1927. – 137 с.; Шевченко Т. Кобзар / Т. Шевченко. К., 1983. – 608 с.

Шевченко Т. Повне збір. творів : у 12 т. / Т. Шевченко. – К., 2003. – Т. 5. – 493 с.

REFERENCES

Yevshan M. Shevchenko i Kulish / M. Yevshan // Krytyka. Literaturознаvstvo. Estetyka / M. Yevshan. – Kyiv, 1998. – 658 s.

Kulish P. Tvory : u 2 t. / P. Kulish. – Kyiv, 1989. – 586 s.

Kulish P. Tvory : u 2 t. / P. Kulish. – Kyiv, 1994. – 752 s.

Lysty do Tarasa Shevchenka. – Kyiv, 1993. – 382 s.

Lystuvannia Tarasa Shevchenka. – Cherkasy, 2013. – 1055 s.

Lutskyi Yu. Povertaiuchys do temy "Shevchenko i Kulish" / Yu. Lutskyi // Svity Tarasa Shevchenka. – Niu-York ; Toronto ; Lviv, 1991. – 438 s.

Lutskyi Yu. Shevchenko, Kulish i hraf Orlov / Yu. Lutskyi // Suchasnist. – 1987. – № 3. – С. 130–132.

Mohylianskyi M. Kulish i Shevchenko // Panteleimon Kulish : zb. – Kyiv, 1927. – 132 s.

Pantaleimon Kulish : zb. – Kyiv, 1927/ – 137 s.

Shevchenko T. Kobzar / T. Shevchenko. – Kyiv, 1983. – 608 s.

Shevchenko T. Povne zibrannia tvoriv : u 12 t. / T. Shevchenko. – Kyiv, 2003. – Т. 5. – 493 s.

Стаття надійшла до редакції 03.11.19.

S. V. Zadorozhna, PhD, Associate Prof.,
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv

"THEY ARE ONE SNAPS WISHING ..." T. SHEVCHENKO AND P. KULISH

The article exposes the commonality of ideological and artistic positions of T. Shevchenko and P. Kulish, their personal and creative dialogue. Shevchenko and Kulish's poetic works, their correspondence, as well as interpretative assessments of national and diaspora scholars of different years served as a material for reflection. The author proposes a new conceptual vision of the stated topic, supplemented by an existing literary commentary.

Keywords: *creativity, correspondence, civic position, relationships, community, difference, dialogue, national idea, culture, education.*